

وزن شعر امیر خسرو

امیر خسرو (۶۵-۷۲۵ هـ ق) = طوطی شکر مقال = عديم المثل (در کلیه آثار منظوم خود ۳۵ وزن از اوزان مختلف را در ۱۱ بحر عروضی به خدمت گرفته است . تا آنجایی که این جانب تحقیق کرده‌ام ، شعر هجایی یا شعری که در این روزها آنرا " تصنیف " می‌گویند سروده است . به طور کلی امیر خسرو ۷ نوع شعر سروده است :

۱- غزل ، ۲- مثنوی ، ۳- قصیده ، ۴- قطعه ، ۵- رباعی ، ۶- دوبیتی ، ۷- ترکیب بند
اینک اوزان این ۷ نوع شعر را براساس ۳۵ وزن در ۱۱ بحر عروضی آنگونه که شمس‌الدین محمد بن قیس رازی در کتاب المَعجم فی معاییر اشعار العجم آورده است ، تقدیم می‌دارد .

۱- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فاعلن) : هر که زیر پیرهن بیند مرا

بحر رمل مسدس محذوف یا مقصور .

در این بحر : ۹۹ غزل ، ۴ قصیده ، و یک مثنوی کوتاه (سپهر هفتم از ته سپهر) سروده است .

۲- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فاعلن) : صد هزار آفرین ، جان آفرین پاکرا

بحر رمل مثنی محذوف یا مقصور .

در این بحر : ۲۱۲ غزل ، ۳ قصیده و ۳ قطعه سروده است .

۳- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن : شکل دل بردن که تو داری نباشد دلبری

راه بحر رمل مثنی سالم .

در این بحر : ۲ غزل سروده است .

۴- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فعلن ، فعلن) : شکرین لعل توکان نمک است بحر رمل

مسدس مخبون مقصور .

در این بحر : ۱۲ غزل ، یک قطعه ، و یک مثنوی کوتاه (سپهر نهم از نه سپهر

سروده است) .

۵- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فعلاتان) : روز گاری است که در خاطر م آشوب

فلان است بحر رمل مثنی مخبون .

در این بحر : ۴ غزل سروده است .

۶- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلن (فعات ، فاعلان) : ابر می بارد و من می شوم از

یار جدا. بحر رمل مثنی مخبون محذوف یا مقصور .

در این بحر : ۱۸۹ غزل ، یک قصیده و یک قطعه سروده است .

۷- فاعلاتن مفاعیلن فعلن (فعات ، فعلن) : وقت گلبنگ بلبل سحراست .

بحر خفیف مسدس مخبون محذوف ، مخبون محذوف ، اصلم

در این بحر : ۱۱۰ غزل ، ۲ - قصیده ، ۴ قطعه ، و ۲ مثنوی سروده است .

(۱ - مثنوی هشت بهشت ، ۲ - سپهر پنجم از نه سپهر است) .

۸- فاعلاتن مفاعیلن فعاتن : سبزه ها نود میدو یار نیامد . بحر خفیف مسدس مخبون .

در این بحر : ۲ غزل سروده است .

۹- فعات فاعلاتن فعات فاعلاتن : قدری بخند و از رخ قمری نمای ما را . بحر رمل

مثنی مشکول .

در این بحر : ۲۹ غزل سروده است .

این بحر را بر وزن " متفاعیلن فعولن متفاعیلن فعولن " نیز می توان خواند .

۱۰- فعاتن فعاتن فعاتن فعاتن : شکرش راشد اگر چه سپه مور مرکب .

بحر رمل مثنی مخبون .

در این بحر : یک غزل سروده است .

۱۱- فعولن فعولن فعولن فعولن (فعل) : اسیر است از آن میر خوبان دلم

بحر متقارب مثنی محذوف یا مقصور .

در این بحر : ۲۶ غزل ، و ۲ مثنوی سروده است (۱ - آیینه اسکندری ، ۲ - سپهر

اول از نه سپهر) .

۱۲- فعولن فعولن فعولن فعولن : بهار آمد و سبزه نوشد به جوها

بحر متقارب مثنی سالم .

در این بحر : ۱۳ غزل ، یک قصیده ، یک مثنوی (سپهر دوم از نه سپهر)

سروده است .

۱۳- متفاعیلن متفاعیلن متفاعیلن متفاعیلن : شبی آن پرسدل من ستد ، اگر این طرف

گذری کند بحر کامل مثنی سالم .

در این بحر : یک غزل سروده است .

۱۴- مستفعیلن فاع (فع) مستفعیلن فاع (فع) : آخر نگاهی بر حال ماکن .

- بحر منسرح مثنی مجدوع یا منحور .
 دراین بحر : یک غزل سروده است .
 این بحر را بر وزن " مفعول فعلن مفعول فعلن " نیز می توان خواند .
- ۱۵ - مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن : چون بستدی دل من پرسش کنم به ازین بحر
 بسیط مثنی مخبون .
 دراین بحر : یک غزل سروده است .
- ۱۶ - مستفعلن مستفعلن مستفعلن : بهر شکار آمد برون کژ کرده ابرو ناز را . بحر رجز
 مثنی سالم .
 در این بحر : ۱۰۲ غزل ، و یک قصیده سروده است .
- ۱۷ - مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلاتن (فَعْلَنْ ، فَعْلَنْ) : چو می خوری به سرم نیز
 جرعه بی می ریز .
 بحر مجتث مثنی مخبون مکفوف .
 دراین بحر : ۲۱۶ غزل ، ۱۲ قصیده ، و ۲ قطعه سروده است .
- ۱۸ - مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلاتن : شی که دلبرم ازبام همچو ماه برآید .
 بحر مجتث مثنی مخبون .
 دراین بحر : ۳۰ غزل ، و یک قصیده سروده است .
- ۱۹ - مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن : دلم برون شداز غمت ، غمت زد دل برون نشد
 بحر هزج مثنی مقبوض مکفوف
 دراین بحر : یک غزل سروده است .
- ۲۰ - مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (فعولن) : صبا نو کرد باغ و بوستان را
 بحر هزج مسدس محذوف یا مقصور .
 دراین بحر ۱۶۱ غزل ، یک قصیده ، ۴ قطعه ، و ۵ مثنوی سروده است .
 (۱ - مثنوی شیرین و خسرو ، ۲ - مفتاح الفتوح ، ۳ - مثنوی سپهر ششم از نه
 سپهر ، ۴ - دولرانی خضر خان ، ۵ - مثنوی تغلق آباد) .
- ۲۱ - مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن : مرادردی است اندر دل که درمان نیستش بارا
 بحر هزج مثنی سالم .
 دراین بحر : ۱۵۵ غزل ، و ۶ قصیده سروده است .
- ۲۲ - مفتعلن فاعلات (فاعلن) مفتعلن فاعلات (فاعلن) : وه که اگر روی تو در نظر
 آید مرا بحر منسرح مطوی موقوف (مطوی مکفوف) :
 دراین بحر : ۳۸ غزل ، ۲ قصیده ، یک ترکیب بند سروده است .

۲۳- مفتعلن فاعلات مفتعلن فاع (فع) : دردرلم را طیب چاره نداشت .

بحر منسرح مثنی مطوی مجدوع منحور

۲۴- مفتعلن مفاعیلن مفتعلن مفاعیلن : باز خدنگ شوق زد عشق در آب و خاک ما .

بحر رجز مثنی مطوی مخبون

دراین بحر : ۴۵ غزل سروده است

۲۵- مفتعلن مفتعلن فاعلات (فاعیلن) : جان منی بی تو نفس چون زخم

بحر سریع مسدس مطوی مخبون . یا : گل به تماشای چمن می رود

دراین بحر : ۱۶ غزل ، ۲ قصیده ، ۳ مثنوی (۱ - مطلع الانوار ، ۲ - قرآن

السعدین ، ۳ - سپهر چارم از نه سپهر) .

۲۶- مفتعلن مفتعلن مفتعلن : هست سپهری که سیوم شد رزیر

هفتم از آنجا که قمر کرده مقر

بحر رجز مسدس مطوی

دراین بحر : یک مثنوی (سپهر سیوم از نه سپهر) سروده است .

۲۷- مفعول فاعلات مفاعیل فاعلاتن : دل بی رخ تو صورت جان را نمی شناسد .

بحر مضارع مثنی مکفوف اخری .

دراین بحر : یک غزل سروده است .

۲۸- مفعول فاعلات مفاعیل فاعیلن (فاعلات) : دیدم بسی زمانه مرد آزمای را

بحر مضارع مثنی مکفوف محذوف .

دراین بحر : ۲۱۰ غزل ، ۷ قصیده ، و ۳ قطعه سروده است

۲۹- مفعول فاعلات مفاعیلن : ای نازنین که ماه منی امشب .

بحر مضارع مسدس اخری مکفوف .

دراین بحر : یک غزل سروده است .

۳۰- مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن : آن شه به سوی میدان خوش می رود سوارا

بحر مضارع مثنی اخری

دراین بحر : ۵۷ غزل سروده است .

این بحر را بر وزن " مستفعلن فعولن مستفعلن فعولن " نیز می توان خواند .

۳۱- مفعول مفاعیلن مفاعیلن : ای از مزه تو رخته درجان ها

بحر هزج مسدس اخری مقبوض صحیح عروض و ضرب .

دراین بحر : ۲ غزل سروده است .

۳۲- مفعول مفاعیلن مفاعیلن فع (فاع) : نی عقل رسد به کته وصفش نه سخن

بحر هزج مثنیٰ اُخرَب مکفوف .

در این بحر : ۱۵۵ رباعی سروده است .

البته باید توجه داشت که شمس قیس رازی وزن رباعی را تا ۲۴ وزن نوشته است و امیر خسرو هم بر این اوزان رباعی سروده است ولیکن همه اوزان رباعی به اصطلاح بروزن " لاجول و لاقوه الایاله " است که شامل بحر هزج می شود متأسفانه نتوانستم تعداد دقیق رباعیات امیر خسرو را به دست آورم .

۳۳- مفعول مفاعیلن فعولن (مفاعیل) : جان رفت و خبر نکرد ما را .

بحر هزج مسدس اُخرَب مقبوض محذوف و مقصور .

در این بحر : ۸۶ غزل ، ۲ قصیده ، ۲ قطعه ، ۳ مثنوی (۱- مثنوی لیلی و مجنون ،

۲- مثنوی سپهر هشتم از نه سپهر ، ۳- مثنوی تغلق نامه) .

۳۴- مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن (مفاعیل) : ای زلف چلیپای تو غارت گردلها .

بحر هزج مثنیٰ اُخرَب مکفوف محذوف و مقصور .

در این بحر : ۱۱۷ غزل سروده است .

۳۵- مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن : بیم است که سودایت دیوانه کند ما را

بحر هزج مثنیٰ اُخرَب .

در این بحر : ۴۱ غزل سروده است .

مجموع این ۳۵ وزن در ۱۱ بحر عروضی آمده است و هر بحر شامل تعداد انواع شعر

ذیل است :

۱- بحر بسیط :	۱ غزل
۲- بحر خفیف :	۱۱۲ غزل ، ۲ قصیده ، ۴ قطعه ، ۲ مثنوی .
۳- بحر رجز :	۱۴۷ غزل ، ۱ قصیده ، ۱ مثنوی
۴- بحر رمل :	۵۴۸ غزل ، ۸۰ قصیده ، ۵ قطعه ، ۲ مثنوی .
۵- بحر سریع :	۱۶ غزل ، ۲ قصیده ، ۳ مثنوی
۶- بحر کامل :	۱ غزل .
۷- بحر متقارب :	۳۹ غزل ، ۱ قصیده ، ۳ مثنوی
۸- بحر مجتث :	۲۶۴ غزل ، ۱۳ قصیده ، ۲ قطعه .
۹- بحر مضارع :	۶۲۹ غزل ، ۷ قصیده ، ۳ قطعه .
۱۰- بحر منسرح :	۴۶ غزل ، ۲ قصیده ، ۱ ترکیب بند . بقیه در صفحه ۶۳

پیاده و سواره با توپ وارد دزفول می‌شوند فرار کرده رفتند مال امیر اهالی شوستر و غیره باطراف گریختند بیشتر می‌آمدند مسجد سلیمان پیش من آمیخته‌شوخ تمام به سرپرس لرن وزیر مختار انگلیس بود که تازه از لندن آمده بود در محرمه اول قرار بود شیخ را ببرد بوشهر نزد سردار سپه بعد که شیخ شنید رئیس‌الوزرا از هندیجان حرکت کرد فرارا رفت محمره مرتضی قلیخان هم با او بود سیصد سوار بختیاری در ناصری بودند رئیس‌الوزراء پیش از بیست نفر تنگ دار همراه نداشت وزیر مختار انگلیس شیخ را از محمره برگرداند ناصری خدمت رئیس‌الوزراء رسیدند رئیس‌الوزراء که بناصری می‌آمد قونسول روس با اتومبیل رفته در راه او را ملاقات کرده گفت گروهی از بختیاری و اعراب در ناصری هستند و خیال بد درباره شما دارند رئیس‌الوزرا پس از اندکی تأمل سردار اسعد را پیش فرستاد و پس از اندکی خودش هم رسید بدون ترس و بیم و انصافاً "چنین بردل متهوری در ایران دیده نشده است بلی سلطنت را متهوری چنین درخور است نه احمد شاه جهان که اسم جنگ اگر میشنید از بیم زهره‌اش آب میشد ."

وقتی که سردار سپه وارد ناصری شد حاج شهاب‌السلطنه و گروهی از بختیاریان در ناصری بودند و هیچ یک را یارای نفس کشیدن نبود من هم فردای آنروز وارد ناصری شدم دیدم شیخ پیش از من وارد شده همان شب وزیر مختار انگلیس بدون اینکه کسی بداند آمد ناصری رئیس‌الوزرا را ملاقات کرده رفت پس از سه سال سفیر انگلیس بمن گفت باری در این موقع سوارهای بختیاری متفرق شده بخانه‌های خود رفتند امیر مجاهد در سلطان آباد باردوی دولت برخوردارده جنگ شروع شد نظامیان توپ بستند بسوارهای بختیاری یکنفر با چند اسب کشته شد امیر مجاهد منزهاتا را مهرض رفت اگر چه تقصیر امیر مجاهد نبود از شیخ دستور .

بقیه از صفحه ۵۹

۱۱ - بحر هزج : ۵۶۳ غزل ، ۹ قصیده ، ۶ قطعه ، ۸ مثنوی ، ۱۵۵ رباعی

مجموع غزلیات ۲۰۰۶ ، قصیده ۴۵ ، قطعه ۲۰ ، مثنوی ۱۹ ، رباعی ۱۵۵ و ترکیب بند ۱ (نصاب بدیع التجایب ۲۲ قطعه در صنایع بدیعی دارد) . چنانکه ملاحظه میشود ، امیر خسرو بیشتر از همه بحور ، در بحر هزج شعر گفته است زیرا ۵۶۳ غزل و ۹ قصیده و ۶ قطعه و ۸ مثنوی و ۱۵۵ رباعی در این بحر سروده است . و از همه بحور کمتر در بحر بسیط و کامل شعر گرفته ، زیرا یک غزل در بحر بسیط و یک غزل در بحر کامل سروده است .

تعداد اشعار موجود امیر خسرو تقریباً " ۵۷۷۰۱ بیت میشود .